

ОБРАЗОВАЊЕ И ЗАПОШЉАВАЊЕ ДИПЛОМИРАНИХ ПРАВНИКА СР СРБИЈЕ

— Постигнути резултати у образовању и запошљавању правничких кадрова као нужан предуслов за рад на реформи правних факултета —

У живом интересовању за резултате рада високог школства у нас се већ дуже времена воде расправе о многим питањима рада високошколских установа и објављују бројни документи. Неки од тих докумената региструју стање образовне ситуације, други, оцењују могуће перспективе развоја образовања, трећи, упоређују домаћа искуства са искуствима других земаља итд. У већини тих докумената од којих неки представљају својеврсне анализе високог школства Србије, већ дуго и отворено се говори о низу најразноврснијих проблема које покреће живот и рад ове образовне сфере. Изузетно велик број проблема у овој области образовања објашњава се чињеницом да је високо школство веома сложена категорија која не представља само скуп ступњева, смерова и врста школа, већ један веома компликован механизам састављен од мноштва елемената тесно везаних за питања: територијалног размештаја високошколских установа, њихове материјалне основе, вођења наставног процеса, стања наставних планова и програма, уџбеника, запошљавања кадрова које оне припремају и сл. С друге стране, на резултате активности ових установа делује још читав низ фактора, како оних који имају свој основ у организацији тих установа и рада у њима, тако и оних који леже изван система високог школства.

У досадашњим расправама о раду и успеху високог школства Србије издвајају се углавном три питања, управо, три повода за њихову анализу. Први, који високо образовање третира као садржај у којем се најчешће, инсистирајући на негативним оценама рада високог школства исказују потребе за делимичним или тоталним реорганизацијама овог степена школства, познатијим под именом „реформа универзитета“, други, који се односе на материјални положај високог школства, адекватније речено, на ниску материјалну основу овог школства и трећи, најновији, а истовремено и најсложенији, који носи садржај једне или више криза високог школства, или како је то недавно у једној прилици и речено, израз „образовне кризе друштва изазване неспоразумима и кризним појавама у друштву поводом образовања на нивоу високог школства.”

Овако постављена питања о образовању у високом школству учинила су да се расправе о статусу, деловању и резултатима рада високог школства у нас воде већ више од двадесет година. Из те дугогодишње дискусије у којој су дошли до изражаја готово сви аспекти и многа питања живота овог школства, а коју су пратила бројна документа и званичне оцене, проистекло је више предлога и одлука међу којима су најдоминантније: да се постојећи капацитети што је могуће више прошире, да се рад установа овог школства учини што ефикаснијим и продуктивнијим и да се знања које оне дају, ускладе са потребама друштвеног и привредног живота.

Практично остварење ових захтева пролазило је веома сложен и противречан пут. Рад и развој високог школства Србије, услед одсуства једне опште дугорочније концепције о његовом организовању и функционисању, текао је стихично. У таквом развоју није било вођено рачуна о стварним потребама друштва за високо стручним кадровима, нити се тежило за оном врстом образовања која у датој ситуацији најбоље одговара и полазницима тог образовања и интересима развоја друштва, а што је неминовно морало да има за последицу несклад између друштвених циљева и друштвене стварности, између система школства и друштвене средине у којој је тај систем живео и деловао, као и између друштвеног захтева за образовањем на овом нивоу школства и способности школства да одговори том захтеву.

У таквим условима уместо плана, развојем високог школства управљају: притисак све већег броја људи за што вишим образовањем, надајући се, што је уосталом сасвим природно, да ће им високо образовање помоћи да стекну бољи положај у друштву, затим свесно повећање „стоје учешћа у високом образовању“ које је друштво предузело видевши у њему један од предуслова за друштвени и привредни просперитет, и најзад, позната демографска кретања на подручју СР Србије.

Ношен овим подстицајима, развој и рад високог школства постигао је видне резултате. Многи заинтересовани а и позвани да оцењују рад и развој овог школства чинили су то не устручавајући се да на сасвим глобалним, уопштеним показатељима о раду високог школства, извлаче закључке о његовом успеху или неуспеху. На основу таквих налаза предлагане су и прописиване мере међу којима се најчешће јављају реформе што потврђује и податак да је у току последњих двадесет година у високом школству Србије било више од 60 реформи. ⁽¹⁾

У предлаганим и усвајаним реформама обично је захватан читав систем, занемарујући образовну ситуацију у појединим гранама наука, појединим факултетима као деловима тог високошколског агрегата, што се за наше услове рада у којима је готово немогуће ићи на унифицира-

(1) „Приказ проблема и ставова у документима и публикацијама“ Комисија Председништва СКЈ за образовање и Одељење за политику СКЈ у области образовања, науке и културе, Београд, септембар 1969.

ње тако различитих факултетских средина показало као крупна грешка. Видан израз таквог односа уочавамо у бројним расправама; о реформи високог школства, о материјалном положају и друштвеном самоуправљању на универзитету, као и у дискусијама о питањима: какав универзитет желимо, каква је улога универзитета у нашем друштву, где је место универзитета, какво је друштвено самоуправљање на универзитету и сл.

Реперкусије оваквог макроскопског гледања на проблеме високог школства видљиве су данас. Невођење рачуна о појединим деловима високог школства, пре свега о појединим факултетима као његовим најмаркантнијим организацијама, о њиховом месту, положају и условима под којима образују специфичне стручњаке, њиховим проблемима, њиховим односима према друштву, најзад и о њиховим резултатима, — имало је за последицу да су изостале праве основе на којима мора да почива сваки рад на мењању дотадашње праксе. До овог пропуста дошло је, пре свега, због одсуства систематског праћења и проучавања стања, развоја и односа у образовној делатности појединих факултета, непостојање изграђених параметара и критеријума за процену успеха у раду и ефикасности наставног процеса. Један од разлога за овакво стање је и недовољна заинтересованост за питања запошљавања кадрова које факултети образују.

Да је овакав однос према високом школству неприхватљив говори и најелементарнија чињеница, а наиме, да слично односу зависности дела према целини, јединке према скупу коме она припада, привредног предузећа и привреде, стоји и чврст однос између појединих факултета и високог школства као агрегата свих установа за образовање.

Као што привредни систем зависи од привредне активности радних организација, исто тако од активности појединих факултета и других установа високог школства и њиховог „привређивања“ зависи успех система високог образовања, па можда и више од тога и читав друштвени живот дате средине.

И на образовну делатност као и на привредну активност ваља гледати као на један облик „производње“. И факултети су нека врста „фабрика“, „погона“ који „производе“ кадрове који су итекако значајан елеменат производних снага у друштву. У производњи кадрова, баш као и у материјалној производњи, факултети су организације које познају добро, економично, рационално и ефикасно „пословање“ за разлику од лошег, неефикасног и нерационалног које ствара „губитке“. Као и привреда и образовна „предузећа“ познају своје „input-е“ и „output-е“, свој „финални производ“, своју „недовршену производњу“, свој „полупроизвод“ које они слично привредним предузећима морају да „дорађују“, „усавршавају“ и „контролишу“ у погледу обима, квалитета, употребљивости и корисности.

Иако је све ово, више-мање познато, односно нешто што се само по себи подразумева, ипак су се сва питања рада високог школства сводила готово искључиво на макро прилаз, што практично значи да се интервенисало уопштеним документима, тезама и смерницама, као акцијама

за деловање иако то оне никад нису биле нити су могле да буду из два разлога: први, што смернице као средство широке мобилизације друштвених снага најчешће нису настајале на довољном и добром познавању и објективним анализама рада свих установа које чине високо школство овог подручја и друго, што у тим смерницама по правилу нису нашле места конкретне мере и методи који би омогућили да се примена појединих одлука проверава у смислу њихове оправданости, дејства и ефеката.

Имајући у виду овакве пропусте није чудно, ако се данас констатује да један број предузиманих реформи у високом школству није успео, да су неке, опет, ишле само до пола пута и да су узевши их све заједно, дале веома скромне резултате у односу на уложене напоре. У присуству оваквих сазнања оправдано је и логично што се увиђа потреба за једном новом, далеко радикалнијом реконструкцијом организације и функционисања високог школства на подручју Србије, — за једном новом реформом, што је однедавно и прихваћено као један од приоритетних задатака друштва у целини и свих високошколских установа овог подручја.

Поучени искуствима прошлости рад на овој новој реформи високог школства у нас, морао би да отпочне од једне основе за дијагностику стања и стратегије развоја овог школства у целини и свих његових делова појединачно и друштвених потреба за кадровима које они оспособљавају.

Полазећи од ове идеје и овако схваћеног захтева за савременом реформом високог школства у Србији, желели бисмо да наш прилог буде један покушај да се из опште проблематике високог школства овог подручја издвоји образовна делатност само једне високошколске институције и то правних факултета и пренспита њихова образовна ситуација са циљем да се у њој представи стварност која би послужила као објективна основа за рад на реформи.

Образовање правника има значајно место у високом школству СР Србије

За издавајање образовне делатности правних факултета из општег оквира високог школства Србије мотивисани смо, поред већ поменутих разлога и већим бројем других повода и околности које ћемо овде изложити као сплет фактора који подстичу на проучавање образовне ситуације правних факултета, наводећи их без неког нарочитог реда.

За разлику од многих других земаља у којима се повремено у дужем или краћем временском периоду јављала нека врста опозиције према образовању правничких кадрова с највишом стручном спремом, у Србији је већ одавно прихваћено схватање да је за обављање бројних друштвених служби потребна категорија правника образованих у систему високог школства;

Право и правни инструменти као средства уређења, усмеравања и развитака друштвених односа одиграли су значајну улогу у признавању правних факултета Србије као друштвених установа од великог значаја и утицаја;

Правни факултети Србије су установе образовања чија је основна функција да припремају и образују правничке стручњаке који су позвани да својим радом и стручношћу доприносе развоју нових, самоуправних, социјалистичких друштвених односа и да с другим стручњацима овог подручја, носе његов даљи развој и прогрес;

Делокруг рада правника као друштвеног радника најширег формата, веома је разноврстан и обиман. Правник је у нашим животним и радним условима неопходан сарадник у судству, тужилаштву, привреди, образовању, здравству, научној делатности и другим областима привредног и непривредног живота у својству великог броја звања и професија: судија, адвоката, директора, секретара, саветника, научних радника, правних референата и сл.

Међутим, о основним проблемима рада на образовању правника написано је веома мало и на начин који друштву није обезбеђивао ни најбитније чињенице о томе раду.

Видан израз оваквог понашања је уобичајена пракса да се у јавности и у стручним кадровским анализама истиче дефицитарност неких факултетски образованих стручњака, која се често и пропраћа утврђивањем временских периода у којима се може очекивати њихов довољан прилив. Тако, на пример, процењује се да ће потребе за економистима бити подмирене тек кроз 17 година, машинским инжењерима тек кроз 10, саобраћајним инжењерима кроз 11, лекарима кроз 4 године итд., док се о потребама за правничким кадровима готово никада не говори на такав начин или се уопште и не говори. Овакав је став крајње неоправдан, када се зна да се више пута у развоју високог школства Србије догађало да међу свим факултетима једино правни факултети нису били у стању да подмире ни потребе просте репродукције запослених, што убедљиво документује и негативна разлика између броја дипломираних студената права и потреба за правницима. ⁽²⁾ Да се ова ситуација не би тумачила као феномен прошлости, подсећамо и на најновије податке о кадру дефицитарних занимања према којима у радним организацијама само ужег подручја Србије у 1973. недостаје 761 дипломирани правник, а што чини једну шестину свих потреба за дипломираним стручњацима. ⁽³⁾

На четири правна факултета СР Србије у Београду, Новом Саду, Нишу и Приштини и детаљованом Одељењу београдског Правног факултета у Крагујевцу у школској 1972/73. активно студира преко 17.000 редовних и ванредних студената ⁽⁴⁾ што представља више од половине свих студената правних факултета у Југославији, односно 17,6% свих студената у високом школству Србије.

(2) „Економско-финансијски показатељи у области позивног образовања” — Републички завод за статистику, Београд, октобар, 1971. стр. 19.

(3) „Преглед кадра дефицитарних занимања у 1973.” — Републички завод за запошљавање, Београд, август 1973. стр. 26.

(4) „Уписани и дипломирани студенти Србије” — „Билтен” Републичког завода за статистику, Београд, јул 1973.

За последњих двадесет година на правним факултетима Србије дипломирало је 13.500 студената, а промовисано 147 магистара и 303 доктора наука.

Правни факултет у Београду, најстарија установа за образовање правника Србије води у својој евиденцији 17.800 студената ⁽⁵⁾ што је по обиму знатно више од броја студената свих високошколских центара предратне Југославије ⁽⁶⁾ или више од броја укупне популације у 26 општина СР Србије. ⁽⁷⁾

Као и високошколски систем у целини и правни факултети Србије имали су на свом развојном путу много тешкоћа услед којих нису увек били у могућности да одговоре на захтеве које је постављао живот. Недостатак материјалних средстава, изузетно велик притисак младих генерација на правне факултете, релативно низак ниво ефикасности и продуктивности студирања, — дугорочни су и упорни пратиоци рада ових установа и сваки од њих, понајчешће сви заједно, изазивали су озбиљне поремећаје и доводили до, како се то радо данас назива, криза и у овој области високог образовања.

Опште је познато да је материјални положај студената правних факултета веома тежак. У последњих неколико година он се и осетно погоршао укидањем основног закона о стипендијама које су бројне радне организације овог подручја схватиле као укидање саме институције стипендирања. О овој појави има, на жалост, много доказа. У 1952. години на београдском Правном факултету примало је стипендије нешто преко 8% редовних студената. Десет година касније стипендије прима преко 18%, а данас свега 2%. Слична се кретања запажају и у другим центрима за образовање правника. У Новом Саду у 1961. стипендије је од стране најразличитијих стипендитора добијало 16,7% редовних студената, данас само 4%. У Нишу је пад броја стипендиста још већи. У 1961. стипендирано је 29%, данас, мање од 1%. У Приштини, у првој години оснивања Правног факултета, стипендије је примало 37% редовних студената, док према најновијим подацима стипендије добија само 13% редовних студената свог Факултета. ⁽⁸⁾

Најзад, ова грана високог школства, као и високо школство у целини било је у својој дужој историји изложено бројним и врло честим реформама. Већина њих је дала позитивне резултате, мада је било и таквих које су, због својих особености водиле у неуспехе па и назадовања. До-

(5) Податак публикован у „Годишњем извештају Правног факултета у Београду, 1971. који садржи следеће категорије студената: 2.356 студената који су се први пут уписали на Факултет, 2.479 студената из старијих генерација, 1.920 апсолвентата и 11.045 студената који на основу уписаних семестара полажу испите у свим редовним и месечним испитним роковима.

(6) „Статистички годишњак Државне статистике за 1940.“, Београд, стр. 366.

(7) „Први резултати пописа становништва и станова 1971.“ РЗС, Београд, „Саопштења“ бр. 95, мај 1971.

(8) „Високе школе“, „Статистички билтен“ — СЗС, Београд бр. 120/53, 50/55, 59/56, 94/57, 120/58, 156/59, 204/61, 397/66, 439/66, 622/70 и 670/71.

брим делом и због овога, данас се Правни факултети Србије опет налазе пред новом реформом коју предузимају у условима:

- одсуства концепције изградње високошколских кадрова, посебно правничких;

- недостатка плана кадровских потреба уопште и потреба за правничким кадровима, посебно;

- неповољне пропорције студената према статусу студија;

- недовољног броја наставног особља и сарадника у настави;

- недопустиво малог броја наставничког подмлатка;

- релативно ограничених материјалних средстава које реализује Заједница за образовање одобравајући допринос само за школовање студената који су се у текућем семестру уписали као редовни, што значи да су из критеријума за утврђивање доприноса изузете веома масовне категорије студената: поновца, апсолвената, студента последипломске наставе, а који озбиљније ангажују рад наставног процеса и администрације факултета;

- изузетно ниских ефективних трошкова редовног школовања по једном студенту према којима су правни факултети, у последње две године, иза свих других факултета Србије.

За оцену релативног значаја овог последњег места нека послужи ових неколико обавештења. Из поређења просечних годишњих трошкова редовног школовања по једном студенту правних факултета Србије, са просечним годишњим трошковима редовног школовања по једном студенту осталих факултета, произилази да трошкови редовног школовања једног студента права чине само једну петину просечних трошкова по студенту ветеринарских факултета, једну четвртину по студенту рударско-геолошко-металуршких факултета, трећину трошкова по студенту технолошких и грађевинских факултета, нешто мање од половине трошкова по студенту природно-математичких, саобраћајних и пољопривредних факултета.

У погледу износа редовног школовања по једном студенту, правни факултети значајније заостају иза свих факултета из групе факултета друштвених наука. Колика су одступања показује им ових неколико индекса. Трошкови редовног школовања по једном студенту факултета политичких наука виши су од просечних трошкова школовања правника за 82%, за студенте економских факултета за 43%, за студенте филозофских факултета за 36%, а за студенте филолошких факултета, иначе претпоследњих у ранг-листи висине трошкова, такође већи за 25%.

Што се тиче трошкова редовног школовања по једном дипломираном студенту правни факултети су опет у неповољној ситуацији, мада не и последњи. Последње место са сасвим незнатном разликом припада филолошким факултетима. ⁽⁹⁾

— — —

⁽⁹⁾ „Економско-финансијски показатељи у области позивног образовања” — Републички завод за статистику, Београд, I свеска, октобар, 1971.

У ових неколико, најсумарније изложених околности, понашања и битнијих чињеница о улози, месту, значају и могућностима правних факултета Србије и резултата које су постигли у својој редовној активности, којих смо сви ми учесници у раду на образовању правника одавно и дубоко свесни, садржани су и значајни поводи за издавање правних факултета Србије из оквира опште проблематике високог школства и за њихово детаљније истраживање.

У једној свеобухватној програмској скици истраживања резултата рада на образовању правника, а на основу поменутих подстицаја, ваљало би да се нађе што је могуће више циљева.

На првом месту да се таквим истраживањима укаже на неопходну потребу изучавања свих аспеката живота и рада правних факултета и друштвеног захтева за кадровима које они припремају.

Друго, да се шири, пре свега стручна јавност упозна са оним што је битно у делатности установа за образовање правника.

Треће, да се праћењем живих сведочанстава о раду, о успесима и неуспесима сазна да ли се ради добро или лоше, напосто да се унесе више светла у проблематику рада ових установа.

Четврто, да се емпиријском анализом изграде довољно стабилна, а истовремено и довољно еластична мерила и оквири за њихово деловање које би их убудуће ослободило непријатног лутања и препуштања догађајима.

Пето, да се истраживања проблема овог школства поставе тако да допринесу разумевању нове реформе и њеном што скоријем и потпунијем остваривања итд. итд.

Велик број питања које покреће овакав садржај интересовања и њихова различитост с једне стране и недовољност емпиријске грађе неопходне за обраду и документацију с друге, озбиљне су препреке да се истраживању образовне ситуације правника приђе на овакав свеобухватан начин. Посебан проблем представља и чињеница да резултати рада ових установа за образовање не зависе само од фактора образовне средине, већ у великој мери и од оних који припадају друштвеној, економској и културној средини ове Републике.

Суочени са оваквом ситуацијом, а у жељи да пружимо максималну информацију у погледу могућих циљева истраживања и да проучавање појавних облика рада у образовању правника пренесемо и на нека најбитнија подручја и области живота Србије који ову сферу рада помажу и којима она служи, желели бисмо да у овом напису изведемо једну што је могуће целовитију квантитативну, динамичку анализу учинка система школовања правника и адекватности тог учинка потребама друштва.

У основама овако замишљене квантитативне анализе коју излажемо на следећим страницама стоји неколико најбитнијих параметара о резултатима рада факултета и карактеристикама друштвеног захтева за правницима као најпогоднијих и осведочених израза за прибављање одговора на питања: да ли је данашња образовна ситуација правних факултета објективна последица изградње и усавршавања система школства, или нечег другог, што још није довољно познато и сагледано, да ли је развој овог школства задовољавајући, да ли је темпо овог развоја могао да буде

бржи и више прилагођен потребама, ко су корисници правничких кадрова и како се они користе?

Наглашавање динамичког аспекта у овој анализи има два циља. Први, да правне факултете представи као један организам који је изграђиван и уобличаван релативно дуго, под дејством многих интервенција и сопствених иницијатива и тежњи, остајући и поред тога довољно отпоран и способан да се прилагоди приликама и други, да омогући упознавање са битним ефектима рада израженим преко једног објективног погледа у прошлост са сврхом да прошло искуство послужи за доношење прогноза за будући развој — даљу перспективу развоја.

Кад је реч о поводу и садржају овог истраживања сматрамо за потребно да нагласимо да у подухвату који предузимамо не видимо никакву тренутну потребу, нити неки од неопходних услова за обављање неког одређеног задатка, већ напротив, почетак једног, за наше време и наше услове преко потребног и дугорочног ангажовања на анализи резултата рада овог школства, која мора да постане основа за његову нову реформу и изградњу стратегије развоја овог школства, који би у већој мери него досадашњи, одговорно потребама друштва, науке и правне праксе.

Развој основних категорија учесника у образовању правника у СР Србији

Опште карактеристике стања и развоја ученика у образовању правника

Тридесет година живота и рада једног система школства одиста је дуг период да се у њему испоје најбитније карактеристике његове делатности, као и резултати и законитости у његовом развоју и функционисању.

Упознавање са овим карактеристикама има вишеструку корист. Прво, да се у сагледавању резултата рада обратимо досадашњој пракси и објективним информацијама, што је иначе чињено веома ретко. Друго, да се на карактеристикама стања и функционисању механизма система образовања правника преиспита, шта и како се радило у прошлости и како се данас ради? Треће, да се друштвена заједница упозна са резултатима рада правних факултета и са оним што је битно за његову делатност како би се избегле произвољне, а не тако ретко и погрешне оцене. Четврто, да се сагледавањем основних категорија овог образовања и њихових развојних токова допринесе даљој изградњи и повољнијој перспективи развоја правних факултета Србије и целокупног образовног процеса у њима.

Убеђени да емпиријска анализа остаје једино релевантно, осведочено средство прибављања одговора на постављена питања, препуштамо се у даљим излагањима чињеницама, настојећи да на основу њих утврдимо неке најбитније и довољно сигурне показатеље учинка и развоја овог школства, услова у којима се тај развој одвијао као и оправданости оцена које се о њему дају.

У излагању поменутих питања отпочећемо са најопштијим приказом развоја основних категорија у образовању дипломираних правника СР Србије.

*Преглед развоја образовања правника СР Србије
1938/39.—1971/72.*

Školska godina	Broj fakulteta	Broj studenata		Broj nastavnog osoblja		Broj diplomiranih
		Ukupno	Redovnih	Nastav.	Saradnika	
1938/39.	2	4.196	.	38	16	853
1951/52.	1	2.936	2.133	19	32	341
1961/62.	4	7.927	5.255	95*	68*	695
1971/72.	4	13.777	7.268	142*	142*	1.029

* Правно-економски факултет у Нишу и Приштини

Извор: „Статистички годишњак Државне статистике за 1940., Београд стр. 352, 366. и 371.

„Статистички билтен” — Савезни завод за статистику, Београд, бр. 20/53, 27/54, 255/63, 339/65, 670/71, 781/73.

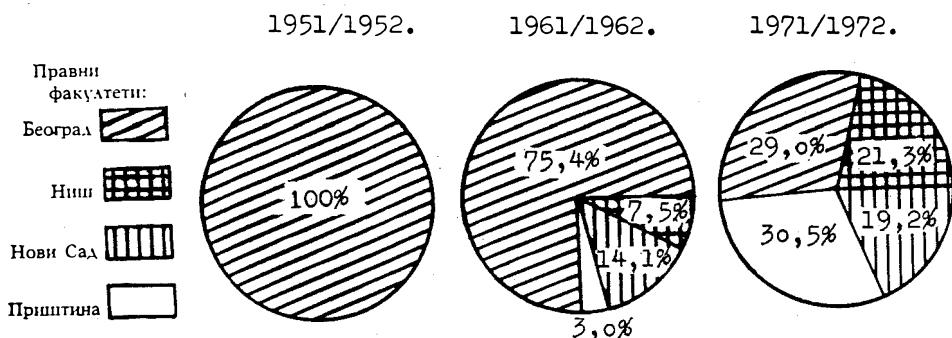
„Статистички годишњак Југославије за 1972”. — Савезни завод за статистику. Београд стр. 301—305. и 501.

Ако се димензије школства за образовање правника подручја Србије оцењују бројем установа, обим овог школства је порастао, како у односу на бројно стање пре рата, тако и у поређењу са стањем ових установа у првој деценији после рата. Према подацима о мрежи правних факултета пре другог светског рата, од четири правна факултета у читавој земљи Србија је имала два, — у Београду и у Суботици. Пуних тринаест година након ослобођења земље, на подручју Србије делује само београдски Правни факултет у заједници са осам правних факултета Југославије. Оснивањем правних факултета у Новом Саду и у прво време правно-економских, а потом правних факултета у Нишу и Приштини, у школској 1961/62. у Србији раде већ четири, од укупно девет правних факултета у земљи, а са оснивањем Одељења београдског Правног факултета у Крагујевцу на подручју Србије је данас концентрисано више од половине свих правних факултета Југославије.

Промене у величини школских капацитета за образовање правника донеле су, сасвим природно, и значајније промене у школским ефективима. Приложени преглед довољно јасно истиче кретања и темпо промена у појединим декадама, смер промена као и промене у структурама. Према подацима у прегледу први послератни период 1951/52. региструје пад броја студената права у односу на 1938/39. за 30%. У наредне две деценије укупан број студената расте за више од четири и по пута, а број редовних студената за више од три пута. У коментару оваквог развоја броја студената веома значајан елеменат представља територијални распоред студената права, који карактеришу следећа обележја: од 4.196 студената из 1938/39. студирало је на Факултету у Београду 3.695, на Факултету у Суботици 501 студент у јединственом статусу студирања. Свих 2.936 студената из 1951/52. (2.133 редовних) студирало је на тада још једином Правном факултету у Београду. У 1961/62. у броју од 7.927 (5.255 редовних)

учествује београдски факултет са 3/4 и новоосновани факултети у Новом Саду, Нишу и Приштини са 1/4 свих студената права СР Србије. У школској 1971/72., у време када иза новооснованих факултета стоји већ десет и више година рада, њихово учешће премаша 70% свих студената права овог подручја, што представља значајну измену у просторној структури и даје основа да се закључи да су правни факултети Србије не само бројнији већ и далеко децентрализованији и доступнији већем броју младих који се после успешно завршене средње школе опредељују за студије правних наука.

На ове промене током времена, на њихову динамику и специфичности тадашње и данашње територијалне структуре студената правних факултета Србије, боље од икаквих текстуалних квалификација указаће ова три хистограм-круга.



Графикон: I

Квантитативне и квалитативне промене које је ово школство преживљавало током последњих тридесет година, морале су нужно да буду праћене и променама у броју наставног особља, непосредних носилаца наставног процеса и научно-истраживачког рада на факултетима. До каквих је промена дошло говоре подаци у табели из којих је видљиво да је у првом послератном периоду рад београдског факултета, тада једино правног факултета у Србији, отпочео са двоструко мањим бројем наставника од оног из 1938/39. године, али и са два пута већим бројем сарадника у настави. Даљи развој броја наставника и сарадника оцењују индекси динамике према којима је број сталних и хонорарних наставника у школској 1971/72. порастао за седам и по пута, а број сарадника, такође сталних и хонорарних за четири пута у односу на 1951/52. годину. Иако је овај податак довољно информативан, жалимо што оцену овог кретања не можемо да изведемо и помоћу показатеља односа броја наставника и броја студената као праве мере екипираности наставе, из разлога што се услед методолошких пропуста у прикупљању и публиковању података о бројном стању наставника на факултетима у Нишу и Приштини као правно-економским не могу издвојити наставници и сарадници који су били ангажовани наставом на правним одсецима тих факултета.

Упоредо са бројем правних факултета, брoјем студената и наставног особља, преглед бележи и развој броја дипломираних као изузетно значајан синтетички показатељ рада и политике образовања правничких кадрова.

Преглед података о броју дипломираних студената права у раздобљу 1951.—1972. намеће закључак о позитивној тенденцији и високом интензитету пораста броја лица која стичу дипломе правних факултета Србије. Из поређења данашњег бројног стања дипломираних студената са ситуацијом пре двадесет година, констатује се утростручење броја оних који завршавају студије и одлазе у праксу. Иако коректно и адекватно, овакво оцењивање динамике броја дипломираних није довољно за ону праву, објективну оцену успеха у дипломирању коју је могуће извести само на основу једне детаљне, упоредне анализе већег броја параметара односа броја дипломираних са постојећим школским ефективима, потребама за правничким кадровима и аналитичког мерења тенденција у развоју.

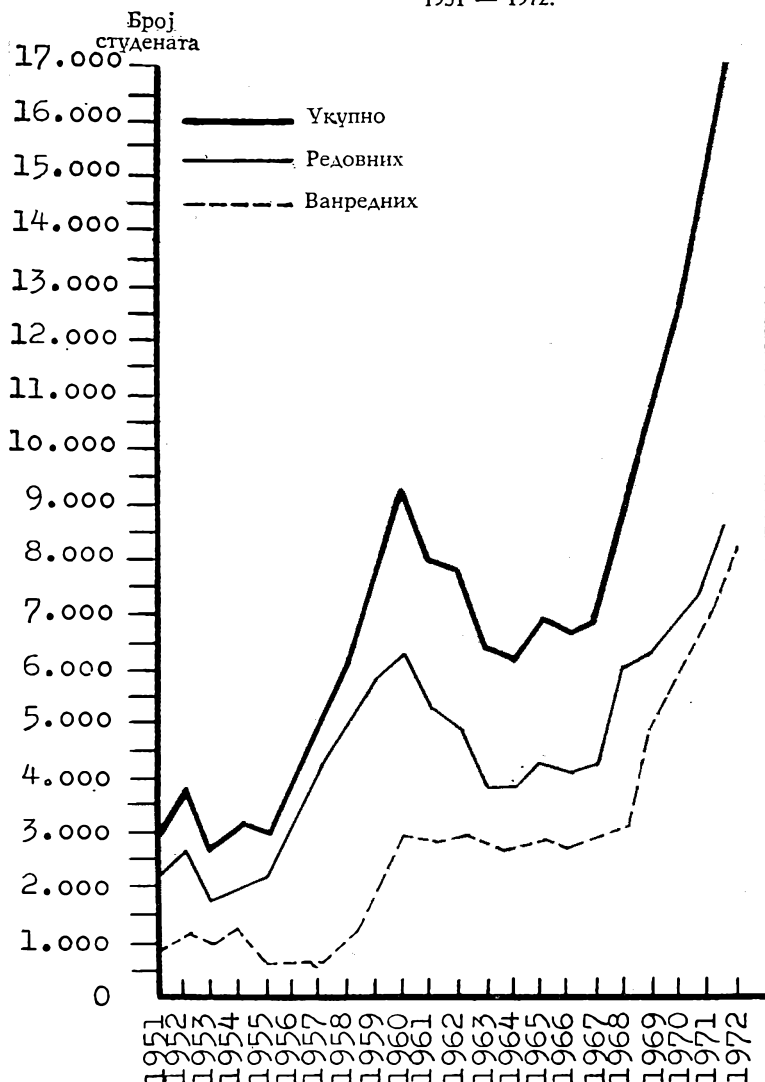
И најпростији израз поређења данашњег бројног стања дипломираних студената права са бројем дипломираних у 1938/39. у којој је на Правном факултету у Београду дипломирало 749, а на Правном факултету у Суботици 104 студента — дакле укупно 853 на територији Србије, — умањује донекле снагу напред изнетог закључка о високом порасту броја дипломираних, јер је данашњи број дипломираних само за 20% виши од броја дипломираних у 1938. години. Покушамо ли, да у овој анализи проширимо временску серију и на неколико година пре 1938. и посматрамо податке једне хронолошке целине, у раздобљу 1936.—1972., долазимо до неких неповољних констатација, као што су: да је просечни годишњи број дипломираних у читавом послератном периоду био мањи од просечног броја дипломираних у трогодишћу 1936—1939., да је број дипломираних студената у три школске године 1968.—1970. мањи за 113 дипломираних студената од стања које показује поменути трогодишњи предратни период, да се у последње две године, у 1970. и 1971. у условима три и по пута већих образовних ефектива правних факултета и двоструко већих капацитета за образовање правника, број дипломираних креће на нивоу из 1938. године, што несумњиво довољно речито говори да продуктивност завршавања студија на правним факултетима Србије током последњих двадесет година није била на потребној, ни жељеној висини.

Трендови развоја броја студената права

Мада се из приказа развоја основних категорија образовне делатности правних факултета Србије и коментарисаних особености тог развоја датих у облику једног ограниченог оквира за дескрипцију и рекли бисмо, првог квантитативно-аналитичког осврта на преглед изнет у табели могу да сагледају опште црте образовне ситуације правника, значај категорија које се излажу и питања која се расправљају захтевају детаљнија разматрања.

У анализи изразито квантитативних карактеристика рада у систему образовања правника издвојићемо два најмаркантнија резултата — број уписаних и број дипломираних студената правних факултета Србије и посматрати их на нумеричком материјалу сведеном на неколико графичких илустрација.

СТУДЕНТИ ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА СР СРБИЈЕ.
1951 — 1972.



Графикон: II

Праћењем развојних линија броја студената правних факултета Србије на графикону II, уочавамо типичне, цикличне, осцилације различите интензитета и смерове у кретању у појединим временским етапама, а истовремено перманентне дугорочне трендове раста.

Упоређујући токове које формирају линије развоја запажају се готово индентична понашања развоја укупног броја свих редовних и ванредних студената и развоја броја редовних студената иако се учешће редовних студената временом смањује и данас своди на сразмеру 65% редовних према 35% ванредних, док су пре двадесет година редовни студенти били заступљени са 73 на сваких 100 уписаних.

И поред врло наглашених и честих осцилација и различитог темпа динамике у том развоју, крива броја студената обележава неколико одељених временских фаза развоја. Прва, од 1951.—1965. која се поклапа са етапом прве послератне реформе Правног факултета у Београду и коју карактерише наизменичан пораст и опадање броја студената из године у годину. Појаву ове колебљивости доводимо у везу са општим послератним приликама на подручју Србије, с великом ангажованошћу младе генерације становништва на обнови и изградњи ратом оштећене земље и привреде и огромним порастом запослености у друштвеном сектору.

Наредни шестогодишњи период од 1956.—1961. године карактерише улазна линија чија окомитост означава утростручење броја ефектива студената права из 1956. године. На овакав смер и темпо кретања утицало је више фактора демографске, економске, а посебно образовне природе.

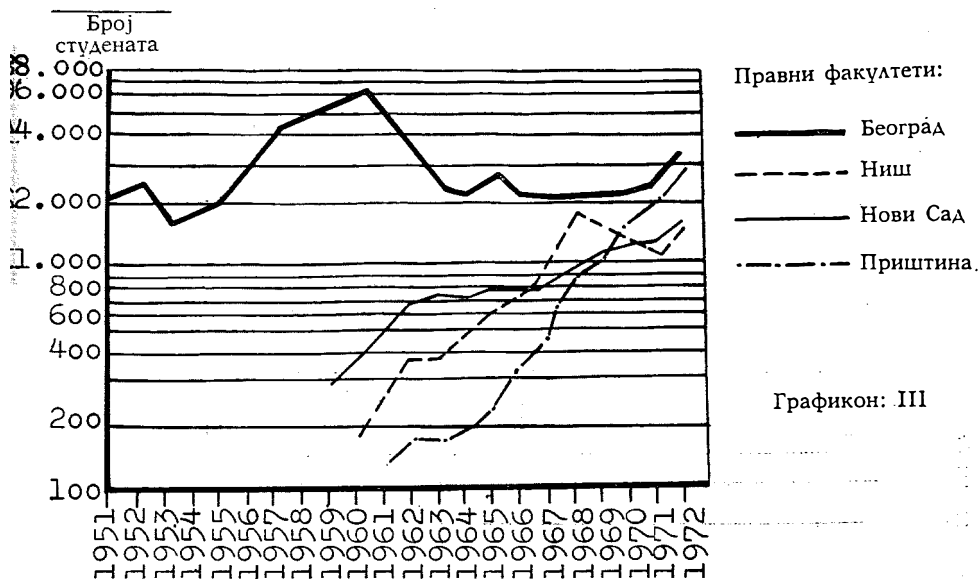
1962. година означава почетак нове етапе развоја коју одликује негативан, инверсни смер у развоју броја студената, а која са изузетком савим незнатног опорављења у 1966. траје до 1968. године. Међу факторима који су условили појаву негативног тренда у овом периоду најутицајнији је онај општи — демографски, мада се и реформским захватима у овом периоду мора приписати значајан удео.

Од 1968. године до данас број студената правних факултета Србије расте веома нагло удвостручивши број у року од само четири године.

Посматрајући кретање броја студената у секуларном тренду, долазимо до закључка да је у протеклом периоду од двадесет година било 4.077 редовних и 6.020 редовних и ванредних студената и да је просечни годишњи прираштај редовних студената у овом раздобљу износио 202, а нешто преко 380 редовних и ванредних, заједно.

За објашњење констатованих тенденција развоја и постигнутог темпа у том развоју биће од посебне користи познавање кретања броја студената по појединим правним факултетима чије ситуације показује графикон III сачињен да покаже ко је и како учествовао у развоју ефектива у овом високом школству и које је карактеристике носило тај развој.

Пре свега, неколико битнијих карактеристика у развоју редовних студената.

РЕДОВНИ СТУДЕНТИ ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА СР СРБИЈЕ
1951 — 1972.

Слика коју даје полулогаритамски дијаграм развоја редовних студената по појединим факултетима, у ствари, појединим универзитетским центрима и регионима Србије, открива више занимљивих одлика развоја броја студената и њиховог учешћа у скупу свих студената права.

Већ на први поглед пада у очи доминација Правног факултета у Београду, који са својих 3.049 редовних студената у школској 1972/73. години представља највиши ниво ове категорије студената права. Упоређујући ово стање броја студената на Правном факултету у Београду са бројем редовних студената из прошлости, било помоћу временске серије, било графикана није тешко закључити да београдски Правни факултет данас има мање редовних студената него што их је имао у шестогодишњем периоду 1957—1962. године.

Разлика између максималног броја студената у 1960/61. и броја уписаних 1971/72. је велика и показује да се данас број редовних студената овог Факултета, преполовио. Од постигнутог максимума у 1960/61. у наредне четири године број редовних студената перманентно опада, нашавши се у 1967/68. испод нивоа бројног стања из 1951/52. године, док се у 1967. број студената опет повећава у просеку за 100 до 150 студената годишње.

Док кретања броја редовних студената Правног факултета у Београду карактеришу наглашени падови и стагнације, број редовних студената новооснованих факултета стално расте, мада неуједначеним темпом. То потврђују индекси динамике према којима је број студената Правног факултета у Новом Саду у 1971. години у односу на годину оснивања порастао за 11 пута, на Факултету у Нишу 6,4 пута, а на Факултету у

Приштини више од 53 пута! Захваљујући оваквом темпу развитка броја редовних студената Правни факултет у Приштини је по броју редовних студената данас најближи Правном факултету у Београду, трећи је Факултет у Новом Саду, а четврти, Факултет у Нишу.

За илустрацију ове растуће тенденције у кретању броја редовних студената ових факултета може да послужи и преглед нагиба узлазних линија које показује графикон III, као несумњивих индикатора снажног темпа раста броја студената у поменутиим регионима СР Србије.

Што се тиче ванредних студената који су се током последњих двадесет година уписивали на Правни факултет у Београду запажају се бројне идентичности са развојем редовних студената, како у погледу токова и смерова, тако и основних карактеристика тога развоја.



Као и код редовних и код ванредних студената Правног факултета у Београду највећи број бележи школска 1960/61. година. После 1960. (која означава максимум броја уписаних ванредних студената), у току наредних пет година број ванредних студената опада, а од 1966/67. поново расте, управо исто како је то било својствено и кретању броја редовних студената. Ова карактеристика даје повода да се закључи да је упис студената био у прошлости под јаким утицајем спољних фактора.

Кад је већ реч о овим подударностима развојних токова броја редовних и ванредних студената, ваља истаћи да је пораст броја ванредних студената био далеко интензивнији од темпа пораста броја редовних студената, што је допринело утростручењу броја ванредних студената у односу на стање из 1966/67. године. У оцени тог пораста, међутим, мора се

имати у виду да је број ванредних студената још увек мањи и то за преко 24% од броја ванредних студената у години која је већ означена као општи максимум. У квантитативном одмеравању наглог пораста броја ванредних студената неће бити наодмет да се саопште још две карактеристике овог феномена: да постигнут апсолутни пораст броја ванредних студената Правног факултета у Београду није био праћен и повећањем њиховог учешћа у укупном броју студената, већ напротив, падом учешћа за 5% и да се на овом Факултету у току свих двадесет година није никада јавила превага ванредних над редовним студентима.

У општим токовима уписа ванредних студената осталих правних факултета у Србији, одступања између броја ванредних и редовних студената су много упадљивија. У праћењу тог варијабилитета Факултет у Приштини привлачи посебну пажњу због изузетно наглашеног пада броја ванредних студената у 1965. години, што представља смер супротан развоју других факултета. Захваљујући таквом развоју броја ванредних студената формирао се редослед по којем је Факултет у Приштини избио на прво место по броју ванредних студената, док је по броју редовних студената, други, Факултет у Нишу је други по броју ванредних, а четврти по броју редовних, Факултет у Новом Саду заузима треће место и по броју ванредних и редовних студената, док је београдски Правни факултет четврти, последњи по броју ванредних, а први по броју редовних студената.

Овакво бројно стање студената правних факултета на подручју Србије и овакав њихов редослед према статусу у студијама су директна последица већ констатованог својства да се међу студентима који студирају на београдском Правном факултету никад није јавио вишак ванредних над редовним студентима, као и чињенице да је код новооснованих факултета у већем броју школских година број ванредних студената био већи од броја редовних. Тако из расположиве документације о упису на Правни факултет у Новом Саду сазнајемо да је у првих девет година и у последњој школској 1972/73. години, број ванредних студената већи од броја редовних. Од оснивања овог Факултета до данас само у четворогодишћу (1967—1971) забележен је вишак редовних студената. У 1972/73. години редовни и ванредни студенти заступљени су у пропорцији 49,4% : 50,6%.

Подаци о структури студената Правног факултета у Нишу према статусу студирања показују да је од тринаест година, само у три године (1966, 1968, 1969.) број редовних студената био већи од броја ванредних, У последње две године на сваких 100 уписаних студената 59 студира ванредно.

Правни факултет у Приштини показује још изразитије варирање у погледу смањивања учешћа студената према статусу у студирању. И овај Факултет започиње свој рад са троструко већим бројем ванредних од редовних студената. Вишак ванредних студената се јавља прве четири године, затим долазе две године са вишком редовних, опет једна са вишком ванредних, па три узастопне са вишком редовних. Школске 1971/72. опет вишак ванредних да би у 1972/73. години број редовних према ванредним студентима био у сразмери 53% : 47%.

Развојне тенденције броја дипломираних студената права

Слично изведеном истраживању стања, структуре, динамике и територијалног распореда студената права Србије, у наставку овог излагања анализирамо и број дипломираних студената правних факултета као најопштији, а у исто време и најмаркантнији резултат образовног процеса, који су правни факултети постигли у двадесет генерација студената. Осврт на ову категорију студената има за ово излагање посебан значај, услед тога што су у временском раздобљу од 1951—1972. године извршене бројне и знатне промене у школству за образовање правника и то углавном са циљем да се убрза завршавање школовања и обезбеди довољан број правничких кадрова неопходних за извршавање програма развоја привреде и друштвених делатности на подручју Србије.

У излагању улоге и места правних факултета у високом школству Србије истакли смо већ податак да је у времену од 1951. до 1972. године на правним факултетима Србије дипломирало 13.500 студената. И овако сумарно изложен, овај податак је уочљив показатељ успеха у остварењу повећања броја правничких стручњака, а исто тако и довољно убедљив индикатор напора које су правни факултети учинили у правцу задовољавања потреба друштва за овом категоријом кадрова.

За објективну оцену ефекта овог успеха и уложених напора у његовом реализовању настојаћемо да у расправљању овог питања изложимо неколико основних параметара о бројном стању дипломираних, о учешћу студената у овој категорији, као и о томе како је током времена оствариван тај успех и ко је и како учествовао у њему?

Са 13.500 дипломираних, правни факултети Србије учествују са 15% у укупном броју дипломираних на свим факултетима Србије у раздобљу 1951—1972.

Из структуре дипломираних према статусу студирања произилази да је за протеклих двадесет година дипломирало 8.850 редовних и 4.650 ванредних студената. Из просторног распореда 13.500 студената види се да је на београдском Правном факултету дипломирало 83,2%, а на осталим факултетима 16,8% од чега на Факултету у Новом Саду 8%, у Нишу 4,5% и у Приштини 4,3%.

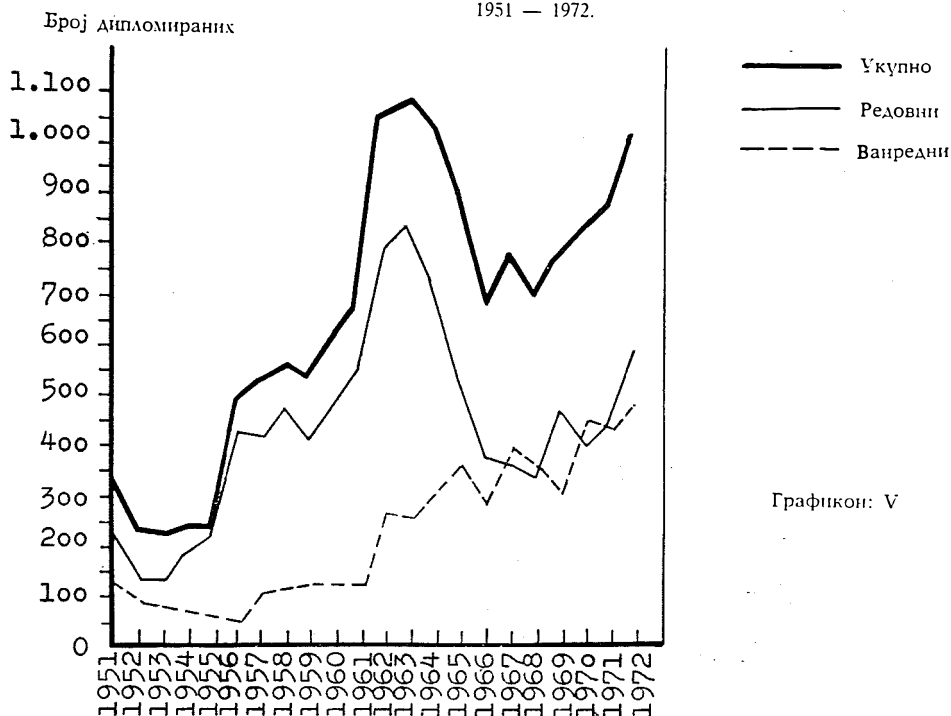
Осим ових чињеница преглед структура дипломираних на свим факултетима Србије у времену 1951—1972. показује да се у појединим годинама овог раздобља удео правника јављао у различитим процентима у распону од 9—18%; да је проценат учешћа од 1951—1955. био нижи од 10%, а после 1956. углавном до 1964. растао достигавши ниво од 18%; и да у 1972. години у саставу свих студената факултета Србије дипломирани правници учествују са 15,3% што је релативно високо у поређењу са ранијим периодима и искуствима развијених земаља у свету ⁽¹⁰⁾.

Постигнути резултати у дипломирању правника Србије остваривани су у токовима с различитим смеровима и с веома неуједначеним темпом кретања и неједнаким учешћем појединих установа за образовање правника, као и са значајним разликама у динамици и структурама дипломираних.

⁽¹⁰⁾ „Универзитет данас” — Т. Тишма, XIX Међународни семинар, 1969. стр. 134, — Западна Немачка 9,2%, САД, 3%, СССР, 1,7%.

За анализу и приказ ових својстава развоја броја дипломираних користимо три графичке интерпретације. Једну, која има за циљ да прикаже основне карактеристике развојне тенденције и две које ће инсистирати на територијалном аспектју.

ДИПЛОМИРАНИ СТУДЕНТИ ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА
СР СРБИЈЕ
1951 — 1972.



Крива укупног броја дипломираних представља изломљену линију веома сложене функције параболичног тренда вишег степена, која сведочи о изузетно неуједначеном и стихијном завршавању студија на правним факултетима. У оваквом кретању праћеном честим и високим варијацијама скоро је немогуће извести било какву периодизацију развоја. Грубо смењивање циклуса раста и пада у кретању ове појаве својствено је како укупном броју дипломираних тако и броју дипломираних међу редовним студентима што се лако уочава у скоро идентичним кривама развоја приказаним у графикону V. Ванредне студенте одликује далеко мирније, уједначеније кретање, али са изразитим позитивним линеарним трендом.

Максимални број дипломираних редовних и ванредних студената постигнут је у 1963. години у којој је на правним факултетима Србије дипломирало 1.09% студената, од којих у Београду 941 (737 редовних) и у Новом Саду 155 од којих 105 редовних,

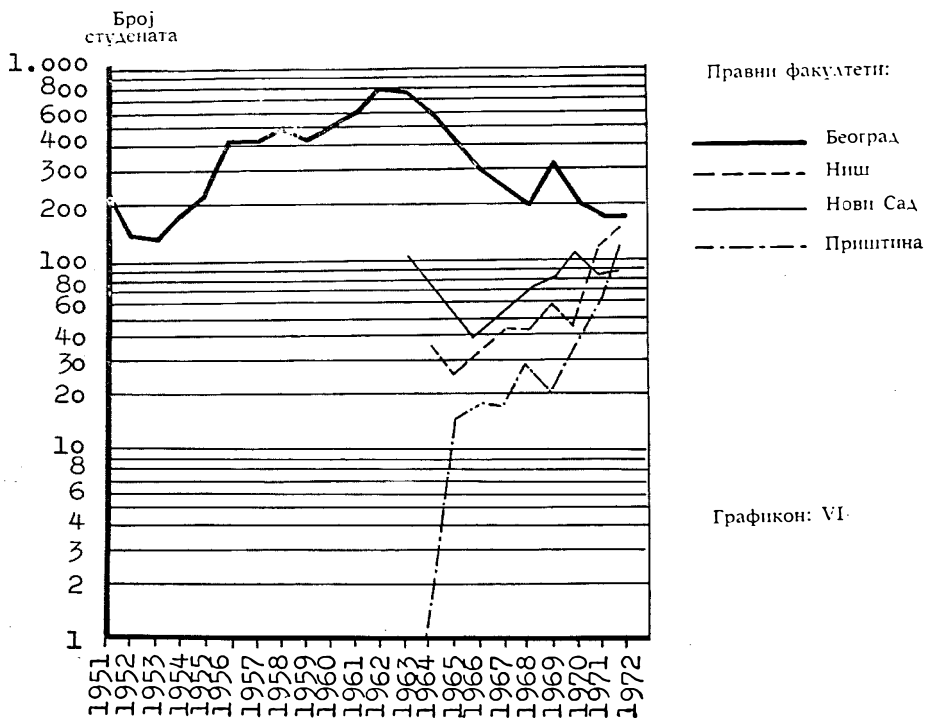
После постигнутог максимума, у току наредне три године укупан број дипломираних опада за преко 40%, да би од 1968. до данас постепено растао достигавши у 1972. години број од 1.029 дипломираних (556 редовних и 473 ванредна студента).

Уочени максимални број дипломираних који је на графикону V приказан са три тачке у времену 1962—1964. резултат је више фактора међу којима су свакако најүтицајнији: висок број уписаних студената у годинама између 1959—1962. (врх криве на графикону II), висок проценат редовних студената из поменутих генерација које су стигле о року у четврту годину студија и релативно високо учешће дипломираних студената у односу на број студената прве године студија, што практично омогућује да се констатовани апсолутни максимум потврди и као релативно најбољи резултат у раду установа за образовање правника Србије у току последњих двадесет година.

У циљу анализе и бољег сагледавања фактора који су овакав развој у великој мери и условили, као и у сврху упознавања са територијалном дистрибуцијом дипломираних студената и њиховим међуодносима наводимо две нове графичке илустрације — графикони VI и VII.

Графикон VI као слика хронолошке серије броја дипломираних редовних студената истиче више карактеристика од којих су најүочљивије следеће:

ДИПЛОМИРАНИ РЕДОВНИ СТУДЕНТИ ПРАВА СР СРБИЈЕ
1951 — 1972.



— са линијом која је приказана на врху графикана илустрован је број дипломираних на Правном факултету у Београду. Праћењем те линије сасвим се јасно издвајају два супротна смера кретања: у почетном периоду узлазна тенденција којом се уписује развој од 1951. до 1963. године, а потом опадајући тренд од 1963. до краја посматраног периода;

— максимални број дипломираних редовних студената постигао је Правни факултет у Београду у 1962. години са 784 дипломирана редовна студента, у броју који далеко премаша све раније и касније резултате које је остварио овај Факултет, а који до данас није постигао ни један други факултет у СР Србији;

— после постигнутог апсолутног максимума број дипломираних на овом Факултету опада, а последње две године се задржава на нивоу од 185 дипломираних што је безмало тек шести део ефекта постигнутог у 1962. години, а што значи да је данашњи број дипломираних редовних студената овог Факултета нижи и од броја дипломираних редовних студената пре двадесет година.

Ако се у покушају да објаснимо ове промене у кретању броја дипломираних обратимо већ коментарисаном прегледу кретања броја уписаних студената на овај Факултет, потврђује се да су запажени смерови кретања у великој мери последица промена у кретању прилива студената у том периоду, што уосталом и видно региструје графикон II. Упоређењем ових двеју графичких интерпретација произилази да је смањен прилив студената имао за резултат и смањење обима броја дипломираних што би било логично под условом да се стопа ефикасности завршавања студија нису мењале. Без овог услова, учињена констатација нас води у веома непријатан закључак о екстензивном, простом механичком исходу у успешном завршавању студија на Факултету што би било тешко прихватити, с обзиром на све што је учињено да се продуктивност наставног процеса што је могуће више повећа.

Не желећи да се у оцени овог ефекта и узрока који је до њега довео поводимо за осећањима и утисцима, настојаћемо да овај услов констатујемо и колико је год могуће, објективно проверимо.

Из издвојене временске серије за Факултет у Београду може се запазити да је коефицијент дипломирања ⁽¹¹⁾ за редовне студенте у 1961. години износио 49,2%, у 1962. 38,2%, у 1963. више од 25%. Просечни годишњи израз овог коефицијента за две последње године, за 1971. и 1972. износи нешто више од 16,4⁰%, што је двоструко мање од постигнуте просечне стопе у ранијем периоду и говори да данас на овом Факултету дипломира тек сваки шести уписан пре четири године као редовни студент.

У допуну ових излагања поменимо још један податак, онај којим се обично оцењује осипање броја студената и конструише као однос броја редовних студената прве године студија и броја редовних студената који на време стижу у завршну, последњу годину студија. Из серије овако утврђених коефицијената обавештавамо се да је у 1961. години од укуп-

(11) Однос броја дипломираних редовних студената према броју уписаних — генерације од пре четири године.

ног броја редовних студената уписаних 1958. године стигло у четврту годину студија 31,1%, дакле нешто мање од једне трећине, 1962. 29,6%; 1963. 21,7%; 1964. 25,2%; а у последње три године (1970—1972) ови се коефицијенти задржавају на још нижем нивоу који говори да у четврту годину студија не стиже ни сваки пети уписани у прву годину студија. За објективно одмеравање овог податка ваља се подсетити да на овом Факултету није непознат и коефицијент који је премашао проценат од 40 што представља успех у коме је безмало сваки други уписани редовни студент у прву годину у прописаном року прелазио у четврту годину студија ⁽¹²⁾.

Само се по себи разуме да су овако неповољни токови студија озбиљно реметили нормалан развој рада овог Факултета и довеле га у ситуацију да данас из редова својих редовних студената даје друштву приближно исти, чак и мањи број дипломираних студената него пре две деценије.

Развој броја дипломираних редовних студената на осталим правним факултетима Србије битно се разликује од овога који се запажа на београдском Правном факултету.

Са 105 дипломираних у 1963. које је дала прва генерација студената уписаних на новосадски Правни факултет, означен је максимум који је овај факултет постигао само још једанпут у 1970. години. Прешавши после 1963. године трогодишњи кризни период пада броја дипломираних редовних студената, од 1967. број дипломираних расте за 64%, али је у 1972. у односу на 1963. ипак мањи за 20% и стагнира на нивоу од 85 дипломираних.

Искуства правних факултета у Нишу и Приштини у погледу броја дипломираних редовних студената показују повољнија кретања изражена, пре свега, у сталној тенденцији пораста са релативно високим темпом тог позитивног кретања. То потврђују и подаци да је данас број дипломираних на нишком факултету четири пута већи од броја дипломираних у првој генерацији студената. Далеко јачи интензитет пораста броја дипломираних редовних студената бележи Правни факултет у Приштини чији се редовни ток и јачина тог успона може лако уочити на скали ординате графикана VI у циклусу који истиче распон логаритамске скале од 1 до 126! У вези с овим ваља истаћи и чињеницу да је у размаку од само три последње године, број дипломираних редовних студената овог Факултета учетворостручен.

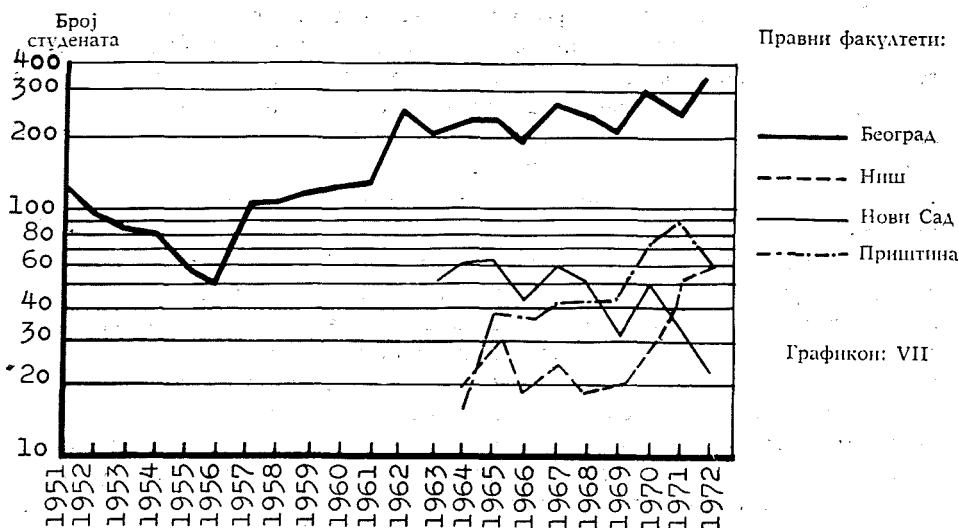
Иако са знатно повољнијим трендовима развоја броја дипломираних редовних студената на новооснованим факултетима него што их је показао Правни факултет у Београду, општи коефицијент дипломирања редовних студената за све правне факултете Србије није битније побољшан и за 1972. годину износи само 16,7%. За потврду овог неповољног кретања токова у дипломирању наводимо још један посебно занимљив коефицијент који је изведен као однос између кумулатива десет бруто генерација редовних студената и дипломираних који показује да на једног дипломираног редовног студента долази 8,73 редовних студената. У

(12) Односи се на генерације студената уписане у школској 1955/56. и 1956/57. години.

прегледу ових коефицијената за све факултете поменућу висину коефицијента прелазе само три факултета: саобраћајни са 10,51, електротехнички са 10,30 и грађевински са 9,25. Анализирајући ове показатеље намеће се закључак да од 23 факултета Србије, правни факултети заједно са поменућу три техничка факултета имају најнеповољнију ситуацију у погледу просечног трајања школовања редовних студената. У самеравању релативног значаја ових коефицијената ваља истаћи да најнижи израз овог коефицијената припада архитектонском факултету са свега 5,50 редовних студената на једног дипломираног.

И динамичку анализу промена у дипломирању ванредних студената правних факултета Србије, као и код редовних, започињемо презентовањем графика VII.

ДИПЛОМИРАНИ ВАНРЕДНИ СТУДЕНТИ ПРАВА СР СРБИЈЕ
1951 — 1972.



Прегледом приказаног графика добија се увид у врло изражајну колебљивост и неуједначеност у токовима кретања броја дипломираних ванредних студената правних факултета СР Србије.

По дужини криве и по изузетно наглашеним њеним краткорочним осцилацијама издваја се, опет, ефекат Правног факултета у Београду.

Упркос упадливој варијацији, линија развоја броја дипломираних ванредних студената овог Факултета ипак означава константан пораст изражен у позитивном тренду општег развоја. Упоредимо ли ову линију развоја са линијом кретања броја уписаних ванредних студената коју приказује графикон IV, намеће се повољан закључак да је стагнирајућу тенденцију уписа ванредних студената пратило стално повећање броја дипломираних из редова ванредних студената.

И линија развоја броја дипломираних ванредних студената правних факултета у Новом Саду, Нишу и Приштини истичу већи број карактеристика. Већ први поглед на графикон VII који у свом десном, доњем углу приказује три међусобно преплетене линије развоја броја дипломираних ванредних студената открива: наглашену тенденцију пада броја дипломираних на новосадском Факултету, петогодишње стагнирање високог нивоа броја дипломираних на нишком Факултету, као и релативно висок прираштај дипломираних на Факултету у Приштини све до 1971. године. Међутим, у последњој 1972. години број дипломираних је пао за 30% у односу на претходну 1971. годину.

Ако се констатовани правци развоја броја дипломираних ванредних студената ових факултета упореде са линијама којима је праћен број уписаних, добија се утисак да број уписаних није имао готово никаквог утицаја на ефекат у дипломирању и да исходе у дипломирању ове категорије студената треба тражити једино преко резултата о постигнутој ефикасности и продуктивности рада у наставном процесу.

Кад смо већ поменули проблем ефикасности и продуктивности рада желели бисмо да скренемо пажњу на још један њихов поуздан измеритељ. Наиме, познато је, да је неповољна структура студената по годинама студија један од веома информативних показатеља ниске ефикасности и продуктивности, који у себи садрже ниску стопу преласка студената из прве у другу и старије године студија.

Ево како у светлу овог показатеља изгледа искуство правних факултета Србије.

Из прегледа двадесетогодишње стопе учешћа студената прве године студија у укупном броју студената није тешко запазити да је однос између прве и осталих година студија био увек крајње неповољан и да се за последњих десет година стално погоршавао. Чињеница да се у дугогодишњем приказу овог односа налази на школске године у којима је учешће студената прве године студија представљало више од две трећине свих студената ⁽¹³⁾, а данас, школске 1972/73. више од једне половине (58,2%), озбиљно забрињава поготову кад се зна да учешће студената прве године студија многих правних факултета у свету не прелази ни једну четвртину.

Посебан проблем ове структуре студената по годинама студија видимо и у томе што она озбиљно доводи у питање читав низ предузиманих мера у организацији и раду правних факултета Србије, садржаних у реформама наставног процеса, режима студија, селекцији средњошколаца, пријемних испита, обавезних вежби и других ангажовања у реализацији наставног процеса.

У вези са овако приказаним показатељима структуре студената по годинама студија, умесно је поставити питање адекватности и подобности пропорција заснованих на укупном броју студената. Наиме, у условима неограниченог уписа ванредних студената на правне факултете, изгледа нормално да се јави висока фреквенција ванредних студената у

(13) 1953. — 66,5%; 1957. — 69,3%; 1960. — 61,8%.

првој години студија, што има за последицу и високо учешће укупног броја студената у првој години студија у скупу свих студената факултета.

Да би се отклонио евентуални утицај ванредних студената посматрали смо само учешће редовних студената по годинама студија и на основу тако коригованих скупова констатовали да се односи редовних студената по годинама студија битније не разликују, пошто у 1957. години, прва година учествује са 64,2%, а у последњем трогодишћу 1970—1972. студенти прве године студија чине половину свих редовних студената.

Посматрамо ли ову структуру по појединим факултетима уочавамо да је у последњој школској години најнеповољнији однос на Факултету у Приштини на којем се у првој години студија налази 58,3% редовних студената свих година студија. Код осталих факултета у школској 1972/73. години стање је следеће: од стотину редовних студената на београдском факултету на бруцоше отпада 46, а на нишком факултету, такође 46, док на новосадском 49 редовних студената.

Информишући се објективно о свим овим појавама и категоријама у образовању правника, настојали смо да прибавимо довољно докумената за одговоре на питања како се радило, ко је све учествовао у образовној делатности и са каквим успехом? Истраживања су потврдила да је постигнути ефекат релативно скроман, да је развој образовне делатности у свим установама за образовање правника текао највећим делом стихично, да је цена напора које су факултети улагали била превисока у односу на стварни ефекат и да су узроци овог стања били бројни и разноврсни. Њих је могуће приписати како недостацима унутрашње организације рада на факултетима тако и познатим дебалансима у друштвено-привредном животу Републике који су имали великог утицаја и на рад и успех факултета.

Друштвени захтев за дипломираним правницима

Указујући на чињенице да је кроз правне факултете Србије током последњих двадесет година прошло више од 100.000 студената (оцењено кумулативом) и да је из тог скупа отишло у професионалну активност 13.500 правничких стручњака, истакли смо у ствари, вредност успеха у раду ових факултета. Ако се у процени вредности тог успеха број дипломираних студената права слично производњи једне индустријске гране поистовети са output-ом, а број ефектива у школовању са улазним елементима, односно са input-ом те „производње” однос тих величина представља довољно убедљив индикатор учинка који је ова грана високог школства постигла.

Међутим, ма колико да су ова два податка значајна за истицање успеха, за пуну информацију они неће бити довољни из више разлога:

— пре свега, у њима нису садржани тако значајни елементи као што су квалитет и садржај оспособљености кадрова које припремају

факултети. За оцену ове стране успеха ваљало би измерити „вредност“ онога што је „произведено“ и проверити да ли је „произведено оно што се од система овог школства тражило“. Оправданост овакве аналитичке допуне већ изнетој квантификацији успеха не може никако доћи у питање, пошто се зна да су основни разлози постојања сваког система школства, па разуме се и овог, да образује и оспособљава своје полазнике у одговарајућем „квалитету“ и „квантуму“.

— квалитет образовања није могуће мерити, ни бројчано изразити. Истраживање квалитета образовања тражи директне одговоре на питања: шта су студенти усвојили у настави, колико су знања освојили, да ли наставни план и програм одговара данашњим и будућим потребама друштва, колико се данашња настава разликује од оне од пре десет година итд.?

— мада образовни процес по много чему личи на „производњу“ неке индустријске гране, постоји суштинска разлика између индустрије и „индустрије образовања“. Индустрија, продаје своје производе као што су: аутомобили, вагони, текстил, посуђе и др. Тржиште је њихово једноставно средство за контролу учинка, а остварени доходак је њихов подстицај. Образовање, на жалост, не располаже ни једним тако једноставним и погодним инструментом за мерење свог учинка, нити са овако непосредним подстицајима за већу и квалитетнију „производњу“ кадрова.

Наведене, иначе, озбиљне сметње за квантификацију успеха у „пословању“ једног система школства нису једине. Наиме, ни дата оцена рада ни начин прибављања те оцене не могу да обезбеде оне значајне критеријуме који би послужили за проверу основаности познатих и давно изречених критика на рад правних факултета: да не оспособљавају довољан број стручњака, да је учешће правних факултета и њихових студената у оквиру високог школства Србије већ превисоко и да неоправдано расте, да се на правним факултетима не припремају онакви кадрови какве друштво тражи и сл. већ зависно од тога ко упућује критике, да ли оне потичу из самог система школства, или ван њега.

У немогућности да се оценом образовне ситуације и доприноса образовне активности на којима смо до сада инсистирали удовољимо и овој страни провере успеха, покушаћемо да анализом стања запослености правничких кадрова и реалних могућности за њихово запошљавање, као и њихове незапослености, потражимо још неке показатеље значајне за оцену вредности ефеката које је дао систем школства за образовање правника. У том истраживању учинка желели бисмо да се окренемо питањима: да ли су правни факултети задовољни са бројем и квалитетом радних места која се нуде правницима, да ли радна места на којима данас раде правници, одговарају њиховој спреми, да ли дипломирани студенти права налазе запослење итд.? Другим речима, шта се дешава са правницима после дипломирања на факултетима?

Не желећи ни овога пута да одговоре на ова питања заснивамо на неким субјективним оценама, препустићемо их чињеницама.

Područje:	Broj radnih mesta pravnika po sistematiza- ciji iz 1968.	Broj zaposle- nih pravnika u 1970.	Broj stude- nata prava u 1972/73.	Broj diplomiranih stude- nata 1972/73.
СР Србија	15.591	11.915	17.180	1.029
Уже подручје	11.491	9.046	8.481	731
Војводина	3.000	2.308	3.581	109
Косово	1.100	561	5.118	189

Извор: — СР Србија — Републички завод за статистику, — „Радна места и запослено особље у друштвеном сектору по школској спреми” — Стање 30. IX 1968. „Билтен” 59. и 64.
 — Савезни завод за статистику — „Запослено особље према школској спреми”, децембар 1970. — „Статистички билтен” 771, фебруар 1973.
 — Републички завод за статистику — Извештај о студентима и школској 1972—1973. јун 1973.

Пре свега, неколико података о потребама за правницима.

Према „Анкети радних места у Србији” изведеној пре четири године произилази да је у структури свих делатности у друштвеном сектору утврђено нешто мање од 15.600 радних места за која се по систематизацији предвиђа стручност дипломираних правника.

У распореду ових радних места по делатностима, привреда је заступљена са 36%, а непривреда са 64%.

У територијалној карти расподеле радних места, на уже подручје Србије долази безмало три четвртине (74%), на Војводину 19% а на Косово 7%. Ваља напоменути да је само у Београду предвиђено 45% радних места правника.

Да би се поменуле чињенице о стању радних места правника по систематизацији радне снаге Србије што је могуће боље сагледале и да би омогућиле да се преко њих, макар и најглобалније, изведе суд о реалности и основаности процене коју она доноси, неће бити на одмет да основне елементе ове процене представимо у изразима неких, по нашем мишљењу, значајнијих поређења.

Обим од 15.600 радних места за која се по систематизацији тражи стручност дипломираног правника, представља учешће од 13% свих радних места за које се по овој систематизацији тражи факултетско образовање. Занимљиво је, да је две године пре ове процене радних места учешће правника међу запосленима са факултетском спремом било веће за 2%. И данашњи однос између броја запослених правника и свих запослених са факултетском спремом изражен је коефицијентом од 15%. Да ли је овим смањењем учешћа радних места у предлогу систематизације нађена нека боља, правилнија мера, питање је за себе?

Према броју радних места правника у привреди и непривреди, поменутом систематизацијом је предвиђено да би правник у привредним делатностима требало да попуњава свако десето, а у непривреди свако шесто место за које се предвиђа радник са факултетским образовањем.

Из релативног односа броја запослених правника у привреди и непривреди и укупног броја свих запослених факултетски образованих лица

у овим двама областима друштвеног рада произилази да је већ у привреди сваки десети, а у непривреди сваки шести факултетски образован стручњак — правник.

Данашњи број активних студената права Србије далеко премаша број предвиђених радних места за правнике. Из расположиве школске документације за Републику као целину, број студената права уписаних 1972/73. године већи је од броја предвиђених радних места за скоро 2.000; у Војводини је разлика у корист бројног стања студената за преко 500; на Косову је број студената четири и по пута већи од броја систематизацијом предвиђених места за правнике.

Из података о броју привредних организација и установа Србије произилази да је број организација и установа бар двоструко већи од броја радних места за која се тражи стручност дипломираног правника ⁽¹⁴⁾.

И ових неколико констатација биће довољно да се убедимо у неоективност и нереалност систематизације радних места правника, која заједно са кадровском политиком у овој професионалној групи, мора да претрпи озбиљне измене и коректуре.

У прилог овом закључку иду и још нека запажања које као и раније, изводимо из истог извора података, а пре свега из оних који нам саопштавају: да је само 63% радних места за која се предвиђа диплома правног факултета попуњено правницима; да 25% места заузимају лица која немају завршен правни факултет, а 12% су још непопуњена радна места правника. Посебно је занимљив и податак да је 97% свих запослених правника распоређено на радна места за која се тражи диплома правног факултета, док остатак од 3% запослених правника обавља послове ван своје уже, правничке професије.

Други проблем кадровске ситуације правника, проблем запослености, разматрамо према најновијим подацима о запосленом особљу у радним и другим организацијама друштвеног сектора и државним органима. Према овом извору информација у Србији је запослено 11.915 лица која су завршила правни факултет. Са овим бројем запослених правници чине седми део свих запослених са факултетом у Србији, а половину свих запослених југословенских правника.

Пре него што бисмо отпочели са било каквим коментаром у вези са обимом запослених правника на овом подручју, сматрамо за потребно да нагласимо да је стваран број запослених правника већи од овде констатованог, који услед методолошких захтева прикупљања података није регистровао запослене у Секретаријату за народну одбрану, лица запослена у југословенским представништвима у иностранству, лица запослена код приватних послодаваца, приватне послодавце и лица која су за време пописа била лишена слободе.

Коментар о броју запослених правника започињемо поређењем данашњег бројног стања запослених правника са бројем активних становника Србије који су завршили правни факултет, затим са стањем запослености правника у ранијим временским периодима и најзад, са укупним бројем дипломираних правника у времену од 1951. до 1972. године.

(14) „Самоуправљање и друштвено-економски развој Југославије 1950—1970“, Савезни завод за статистику, Београд, фебруар, 1971.

Из самеравања ових категорија правника проистиче: да је данашњи број запослених правника Србије већи само за 2.000 лица од броја активног становништва са завршеним правним факултетом које је регистровао попис становништва из 1961. године ⁽¹⁵⁾. Број запослених правника данас, у поређењу са запосленим правницима у 1966. години већи је само за 1.800, иако су у периоду 1966—1970. правни факултети Србије дали дво-струко већи број дипломираних студената ⁽¹⁶⁾.

Констатоване разлике изгледају на први поглед нелогичне и неवरоватне. Познаваоцу економске проблематике професионалне структуре становништва, међутим, ова несхватљиво мала разлика између данашњег броја запослених, броја активних становника и броја запослених правника пре шест година, као и негативна разлика између броја запослених и свих дипломираних, није загонетка. Он их објашњава високим учешћем правника Србије у два категоријама економске класификације као што су: „лица са личним приходом“ и „издржавана лица“.

Из података о школованом становништву Србије види се да је у првој категорији у којој су заступљени они који немају активно занимање већ живе од прихода из њиховог ранијег рада или активности неког другог члана њихове уже породице, затим од различитих облика друштвене помоћи или приватне својине, — било близу 1.500 правника, од чега 90% пензионера. У групи „издржаваних лица“ коју чине они који немају властитих прихода ни по ком основу већ их издржавају друга лица, попис становништва из 1961. године констатовао је 300 лица са завршеним правним факултетима међу којима су домаћице чиниле половину.

Нови демографски попис изведен 1971. године не омогућује упознавање са величинама и учешћима ових категорија правника, али судећи по већем броју скорашњих појава и кретања, умесно је претпоставити да број учесника ових категорија није мали и да је у порасту.

Посебно је питање колики је број лица са завршеним правним факултетом отишао на привремени рад у иностранство? До сада објављени извештаји о економској емиграцији радне снаге не издвајају број ових лица, мада се може претпоставити да се у 2.646 лица са факултетском спремом који су пре одласка на рад у иностранство били: управно-административни радници, руководеће особље и стручњаци, налази и извештан број правника ⁽¹⁷⁾.

После ових неколико показатеља најглобалније квантификације кадровске ситуације правника Србије, настојаћемо да у даљој анализи истакнемо и неке друге посебности које могу да буду од великог значаја као стандарди за самеравање стања запослености правника у времену, за преиспитивање односа понуде и тражње правничких кадрова и за сагледавање опште-друштвеног односа према њима. Ево неких најбитнијих:

(15) „Становништво са средњим и високим школским образовањем према попису становништва 1961“ и „Школовано становништво према школској спреми, активности и полу“ — СЗС, „Статистички билтен“ 320, октобар 1964.

(16) „Запослено особље према завршеној школској спреми“, „Статистички билтен“ 490, СЗС, Београд, октобар 1967.

(17) „Лица на привременом раду у иностранству“ према Попису становништва и становна 1971. године, — „Статистички билтен“ СЗС 679, август 1971. године.

У територијалној редистрибуцији 11.915 запослених правника падају у очи ограмне разлике у учешћу појединих региона у укупном скупу свих запослених правника. Тако, на ужем подручју Србије ради 76% свих правника, у Војводини 19,3%, а на Косову 4,7%. У тумачењу високог удела запослених правника у ужем подручју ваља имати у виду да на запослене у Београду долази више од једне половине свих правника које запошљава Србија.

Упоређујући ово просторно учешће запослених правника и њихово скоро потпуно подударење са проценама у раније поменутој систематизацији радних места, тешко, да се можемо отети утиску да затечено стање запослености правника није имало великог утицаја и на процену радних места, што би био разлог не само за критику систематизације, већ и за њено потпуно одбацавање као објективног израза потреба друштва за правницима.

Посматрањем структуре просторног размештаја свих правника земље као целине сазнајемо да од стотину правника који живе и раде на територији Југославије на Србију долази 51, на Босну и Херцеговину њих 10, на Црну Гору 3, на Хрватску 21, на Македонију 7 и на Словенију 8 правника.

У разматрању овако високог места Србије по учешћу правника ваља приметити да ово подручје истовремено не држи овако значајно место у структури запослених са факултетском спремом. По фреквенцији запослености правника, Србија је далеко јача него по фреквенцији запослености лица са факултетском спремом. Сличан се феномен, мада у знатно блажем виду, јавља и у Црној Гори по чему се ове две републике разликују од осталих.

Са 11.915 запослених правника, Србија је достигла ниво по којем је сваки њен седми интелектуалац — дипломирани правник. Применимо ли овај однос на поједине регионалне јединице у Србији, примећује се да је учешће правника у укупном броју факултетски образованих Војвођана нешто нижи од просека за Србију као целину, док је на Косову овај коефицијент на нивоу просека.

Упоредимо ли ове коефицијенте Србије са коефицијентима које показују друге републике пада у очи да је коефицијент за Црну Гору виши од коефицијента за Србију и у изразу који носи, значи да је сваки шести запослени стручњак — дипломирани правник, што овој Републици даје прво место по учешћу правника. Најниже учешће бележи Словенија у којој је тек сваки десети стручњак са факултетом носилац дипломе правног факултета.

Из прегледа друштвених и привредних активности у којима су правници Србије нашли запослење, лако је запазити да правници као радна снага данас активно сарађују у најразноврснијим областима и делатностима друштвеног рада. На правнике као сараднике наилазимо у свим делатностима, како оним чисто привредним, тако и оним које називамо непривредним. Истина, интензитет учешћа правника у овим двама категоријама рада није исти и о тој заступљености и говори неколико следећих података.

У Србији, заједно са аутономним покрајинама, 70% свих правничких кадрова запослено је на пословима непривредних активности, а 30% у привреди. У прегледу ових односа за поједине територијалне јединице наилази се на значајнија одступања од ове, да је назовемо, просечне пропорције. Тако је однос непривреда — привреда за уже подручје Србије 68,6% : 31,4%; за Војводину 75,0% : 25,0%; а за Косово 80,4% : 19,6%. На основу изнетих пропорција закључује се да привреда ужег подручја запошљава скоро трећину својих правника, Војводина само четвртину, а Косово и мање од једне петине.

Испитујући природу активности које чине категорију привредног рада и професионалну класификацију учешћа у њима, чини се логично да се правнички кадрови у далеко већем броју посвећују раду у културно социјалној делатности, делатности школа, научној делатности, здравственој, социјалној делатности и делатности друштвених и државних органа и служби, мада није неумесно поставити питање оптималних пропорција кадрова ангажованих у овим двама крупним областима рада које би најбоље одговарале друштвено-економском и политичком систему земље у целини и свих њених подручја.

Испољене варијације у сразмерама учешћа правника у привреди и непривреди унутар подручја, а и одступања између овог подручја и других република говоре о неусклађености и неповољности односа запослености на релацији привреда — непривреда. Повод за овакав закључак налазимо у једном податку.

Неповољнију ситуацију у погледу ангажовања правника у делатностима привреде од Србије имају само Босна и Херцеговина и Црна Гора, а много повољнију Хрватска са преко 37% правника у привреди. С тим у вези поставља се и једно логично питање на којем и заснивамо саопштenu оцену сразмере, а наиме, колико ће још бити потребно времена да би се у привредним организацијама Србије нашла она толико потребна „тројка“ коју чине инжењер — економиста и правник, ако се и надаље задржи овако низак однос запошљавања правника у привредним делатностима?

Значај постављеног питања је велик, јер смо још веома далеко да постигнемо тај „идеал“ који је у ствари најскромнији захтев.

Према подацима о броју привредних организација на подручју Србије ⁽¹⁸⁾ произилази да свака организација нема свог правника. Недостаје 600 правника да би се обезбедило покривање свих привредних организација само са једним дипломираним правником.

Ако издвојимо индустрију и посматрамо је као целину суочавамо се са податком да је у 884 индустријска предузећа запослено 1.262 правника, што значи ни два правника просечно на организацију. Овако ниско учешће правника условљено је постојањем великог броја индустријских предузећа која не запошљавају ни једног правника. Из прегледа броја предузећа по гранама индустријске делатности за 1970. годину ⁽¹⁹⁾ издва-

(18) „Статистички годишњак за 1972. Савезни завод за статистику, Београд, 1972. године.

(19) „Запослено особље према школској спреми“ — „Статистички билтен“ 771, Савезни завод за статистику, Београд, фебруар 1973. године.

јамо неколико најупадљивијих примера као што су: индустрија грађевинског материјала у којој 61 предузеће нема ни једног правника, дрвна индустрија 45, текстилна индустрија 48, индустрија коже 21, прехранбена индустрија 51. Највеће учешће правника јавља се у електроиндустрији 3 и у графичкој индустрији 2 правника по једном предузећу поменутих грана делатности.

Пољопривреда и шумарство су привредне области у којима је број предузећа већи за четири и по пута од броја правника. Код привредних области као што су: грађевинарство, саобраћај, трговина и угоститељство однос броја правника и броја предузећа је, такође, далеко од задовољавајућег, јер посматрано у целини, ове групе активности показују однос: један правник једно предузеће. Међутим, ако покушамо да расчланимо ове области на поједине гране активности, констатујемо да у 25 предузећа за грађевинско пројектовање, у 189 трговинских предузећа на мало, у 44 трговинска предузећа на велико и сл. није запослен ни један једини правник.

У условима овако слабе снабдевености привредних организација правницима сасвим је умесно упитати се:

— до каквих би се тек поражавајућих налаза дошло да је за меру екипираности привреде правничким кадровима узета правна служба а не правник, појединац?

— ко заступа привредна предузећа и радне организације према трећим лицима?

— зар се не би могло закључити да је овакав недостатак правне заштите и правне помоћи један од узрока неправилног пословања, честих судских спорова, штета, материјалних пропуста, финансијских прекршаја, привредног криминала и сл.?

Према релативном односу броја запослених правника у привреди и непривреди и укупног броја свих запослених факултетски образованих лица у овим два области друштвеног рада произилази да је у привреди Србије сваки десети, а у непривреди сваки шести факултетски образован стручњак — правник, по чему Србија значајније одступа од граничних тачака максимума који држи Црна Гора у чијој је привреди сваки осми, а у непривреди сваки пети стручњак са дипломом — правник и минимумом који припада Словенији у чијој привреди правник заузима свако четрнаесто место, а у непривреди свако седмо.

Међу свим делатностима са производним обележјем и апсолутно и релативно највећи број правника има трговина и угоститељство у којима правници чине скоро једну трећину укупног броја високообразоване радне снаге. После ових делатности по заступљености правника долазе: саобраћај са више од једне петине и занатство са једном петином у скупу високостручног кадра особља. Индустрија и рударство са мање од 10% правника у колективу стручњака очигледно заостаје. Овом стању у индустрији значајније доприноси изразито ниско учешће правника у хемијској, текстилној и прехранбеној индустрији. Што се тиче графичке индустрије, она је и по овом основу позитиван изузетак са безмало једном четвртином правника у скупу свих запослених са завршеним факултетом.

Веома ниско учешће правника у односу на укупан број стручњака са дипломом факултета, својствено је пољопривреди и шумарству, у којима од стотину факултетски образованог особља само четворица имају правни факултет.

Посматрајући развој броја правника у привреди и непривреди на основу индекса динамике изграђених на бази два статистичка извора информација из периода 1966. и 1970. године ⁽²⁰⁾ закључујемо да је привреда Србије у току протеклих пет година обезбеђивала снажнији прираштај правника него непривреда.

Оцењен пораст броја правника у привреди од 27% у својој глобалној величини био би и јачи да у поменутом раздобљу у две привредне области, у пољопривреди и шумарству није дошло до осетног пада броја правника ⁽²¹⁾.

Чињеница да се у прегледу индекса развоја броја правника наилази на делатности које су у поменутом временском периоду удвостручиле број правника потврђује да се у неким срединама правник схвата као незаменљив заступник радне организације и сарадник у раду органа самоуправљања. Ако се, опет, има у виду да се само у једној привредној области — трговини и угоститељству — јавља овако повољан развој запошљавања правника, напори који се чине нису никако довољни.

Учешће правника у непривредним делатностима Србије ваља најпре размотрити с обзиром на однос двеју категорија непривредног рада: културно социјалне делатности и друштвене и државне службе. Иако прва категорија — културно социјалне делатности окупља три пута више високостручних кадрова, чињеница је да је учешће правника у активностима које су садржане у другој категорији — друштвене и државне службе (активности друштвених организација, привредних комора, финансија и осигурања, завода за социјално осигурање, органа управе и других друштвених служби), далеко веће, што се потврђује и податком да 85% свих запослених правника у непривреди учествује у наведеним категоријама рада. Унутрашња структура ове категорије рада видно истиче да су правници најзаступљенији у органима управе, чије су активности привукле више од 80% свих правника из категорије друштвене и државне службе.

Посматрајући, међутим, релативни бројчани израз запослености правника у овој категорији у односу на читав скуп запослених са завршеним факултетом, може се запазити да правници представљају више од половине тог скупа, што значи да је сваки други запослени у тој категорији — правник. Међу пет делатности из те групе видно се истиче учешће правника у делатности завода за социјално осигурање и у органима управе у којима правници чине две трећине свих запослених стручњака са високим образовањем.

У културно-социјалној делатности ради данас 15% правника из категорије непривредног рада, распоређених у делатностима свих врста и

(20) „Запослено особље према завршеној школској спреми“ 30. септембар 1966. и 1970. године — „Статистички билтен“, Савезни завод за статистику, 490 од октобра 1967. и 771 од фебруара 1973. године.

(21) У пољопривреди 8%, у шумарству за 34%.

нивоа школства, научној, културно-просветној, уметничко-забавној и здравственој делатности, социјалној заштити и физичкој култури.

Проширујући релативни бројчани израз удела правника на све делатности ове категорије рада, правници су најзаступљенији у делатности социјалне заштите, у којој је безмало сваки четврти и уметничко-забавној делатности сваки пети запослени са факултетском спремом — дипломирани правник.

Чињеница да се у научној делатности, у културно-просветној и здравственој делатности учешће правника креће у границама од 3 до 5%, потврђује да правници у њима не налазе погодан терен за заснивање радног односа.

Овај нас закључак наводи да ситуацију правничких кадрова у овим делатностима размотримо са становишта односа броја запослених правника у тим гранама и капацитета установа у њима.

Из пописа бројног стања школских капацитета ⁽²¹⁾ произилази да је на територији Србије у 1971. години било 6.035 школа. Упоредимо ли овај број школа са бројем запослених правника, сучавамо се са податком да на 14 школа долази само један правник — податак који је готово излишно коментарисати.

У научно-истраживачкој делатности, култури и уметности кадровска ситуација правника још је поразнија, када се уочи однос између броја правника који раде у тим делатностима и броја установа (института, библиотека, музеја, радио станица, телевизије, позоришта, биоскопа, организација за издавање књига и сл.) чији је број 17 пута већи од броја правника који су у њима нашли своје радно место. У делатностима здравства и социјалне заштите ситуација је вероватно најлопија, јер број запослених правника према броју здравствених установа и установа социјалне заштите готово је симболичан.

Нема сумње да су и ових неколико истакнутих примера, довољни да се убедимо у то колико ово подручје рада оскудева у помоћи и сарадњи правничких кадрова.

Далеко смо од помисли да овај проблем сведемо на издвајање појединих случајева, на овако упрошћену компаративну анализу или на једно питање. Из самих чињеница о запослености правника у нас произилази, у ствари, читав низ питања, и то углавном начелне природе, а пре свега, — да ли смо задовољни са оваквим ангажовањем правника у привреди и друштвеним службама подручја СР Србије и да ли њихов данашњи распоред одговара стварним потребама и жељеним токовима запошљавања правничких стручњака?

Упоредо са претходним питањима постављамо и треће, за нас најважније, суштинско питање — да ли ће данашњи систем школовања правника, с обзиром на резултате које је дао и могућности за будући развој, бити способан да отклони већ прилично грубо испољене мањкове правничких кадрова? За пун одговор на ово питање дати су сви елементи у

⁽²¹⁾ „Статистички годишњак Југославије — 1972.” — Савезни завод за статистику, Београд, јул 1972.

првом делу овог написа који се бавио анализом резултата рада правних факултета.

Са скорашњом појавом незапослености правника, међутим, на помолу је још једно ново питање, а наиме, да ли је друштво у стању да створи довољан број радних места за све правнике који траже запошлење и у категоријама рада које одговарају њиховој стручности?

Иако појава незапослености правника у Србији још није добила забрињавајуће разmere она је данас нелогична стварност и, посматрано у целини, има услова да постане и озбиљан проблем у будућности. Ову претпоставку потврђује и податак да се међу правницима налази и извештан број лица које друштво и привреда овог подручја не може да апсорбује, иако они представљају стручњаке које су факултети у потпуности формирали у професионалном погледу.

Према стању незапослености крајем 1972. године на списковима оних који траже запошлење нашло се и 140 дипломираних правника од којих више од две трећине оних најмлађих, у старости од 24 до 30 година. У јуну ове године Заводу за запошљавање пријављено је 111 незапослених правника, међу којима су опет најбројнији они до 30 година старости, што потврђује да незапосленост озбиљније погађа оне који су управо изашли са факултета ⁽²³⁾.

Шта је и где се налази узрок ове ситуације у којој је радно способан правник лишен могућности да заснује радни однос, тешко је директно одговорити. Уместо одговора на ово питање желели бисмо да приметимо: ако се одговорност за ову појаву тражи на линији брзог развоја школских ефектива или у оцени да је ово шкоство образовало стручњаке који се не могу користити, полази се, чини нам се, погрешним путем, пошто стварну одговорност за неодговарајућу запосленост и појаву незапослености међу правничким кадровима треба тражити у политици развоја привреде, друштва и посебно у кадровској политици.

* * *

У залагању да у напису истакнемо и обелоданимо бројне индикаторе проистекле из анализа места и улоге правних факултета, њиховог рада и услова у којима су радили и данас раде, развојних тенденција учесника у наставно-научном процесу, кадровске ситуације дипломираних правника, њихове запослености, односно незапослености, — руководили смо се применом оне познате Сократове мисли: „Упознај себе самог”.

Подстакнути овим мотивом желели смо да у овом часу живота и рада правних факултета СР Србије скренемо пажњу на неке чињенице пред којима се не може и не сме остати равнодушним.

— да је нова реформа правних факултета један веома комплексан процес који је немогуће извести без објективног познавања чињеничног стања у овој сфери високообразовног рада;

— да се за остварење било ког програма рада ових факултета и ефикасно утицање на токове њиховог развоја мора поћи од решавања

⁽²³⁾ Републички завод за запошљавање, Београд, — „Статистички билтен” за 1972. и 1973. годину.

питања места, значаја и ефеката образовне делатности правних факултета и запошљавања кадрава које они припремају;

— да се савремена реформа правних факултета која безусловно мора значити — промену, прилагођавање, рационализацију и осаврењавање наставно-научног процеса — не може постићи било каквим организационо-техничким решењима, нити копирањем било чијих искустава;

— да се исправан концепт будуће реформе може изградити само на познавању резултата рада правних факултета у прошлости као гаранта да се избегну експерименти, идеје и одлуке које се не могу проверити;

— да су досадашњи резултати рада, успеси и неуспеси најбољи подстицаји за даљи рад, иницијативе и ангажовања, и најзад,

— да ће вероватноћа нежељених исхода нове реформе бити утолико мања уколико се у њеном постављању и остваривању имају у виду и све поуке из ранијих искустава.

Проф. др Љубица Шкара

РЕЗЮМЕ

Подготовка и трудоустройство юристов в СР Сербии

— Достигнутые результаты в подготовке и трудоустройстве юридических кадров — необходимая предпосылка работы по реформированию юридических факультетов —

Автор, с пристальным вниманием ученого и непосредственного участника подготовки юридических кадров, подвергает рассмотрению основные вопросы обучения и трудоустройства юристов желая в данных областях подчеркнуть существующие проблемы, ознакомление с которыми могло бы способствовать выработке возможно лучшего концепта будущей реформы юридических факультетов — Сербии.

Исходя из положения, по которому подготовкой юридическими факультетами кадров является одним из видов „производства“, а они сами своеобразными „фабриками“, „выпускающими“ специалистов высшей квалификации, в процессе которого, как и в каждом материальном производстве, выдается и хорошая и неудовлетворительная продукция, наблюдается случаи отрицательные, автор в первой части статьи анализирует процесс хозяйственное рациональное и эффективное отношение к делу и имеются обучения на факультетах, его наиболее значительные стороны и достигнутые результаты. Желая предоставить максимум информации о как можно большем числе форм работы в учреждениях, выпускающих юристов, автор использует огромную статистическую документацию, обработанную им в виде многочисленных долгосрочных хронологических серий, на которые применяет метод квантитативного динамического анализа.

Выбор квантитативного анализа имеет многосторонний смысл. Такой анализ идентификует и взвешивает самые показательные результаты работы юридических факультетов, он на параметрах состояния и функционирования механизма системы подготовки юристов пересматривает работу в прошлом, он осознает направления обучения и способствует его совершенствованию и более благоприятной перспективе развития юридических факультетов и, наконец, устанавливает некоторые достаточно верные показатели результатов и развития системы образования, а также условий, под которыми оно происходило, и обоснованность оценок, даваемых о нем в наши дни.

Динамический аспект данного анализа имеет целью представить юридические факультеты в качестве организаций создававшихся в течение

многих лет, опыт которых должен и обязан послужить импульсом к дальнейшей работе, к новым инициативам и участию в них.

Во второй части статьи автор анализирует положение с трудоустройством юридических кадров, реальные возможности к их устройству на работу и проблему безработицы среди юристов.

В основании данного анализа потребности общества в юристах находятся индикаторы, представляющие значение для оценки ценности эффективности системы подготовки юристов в свете вопроса: могут ли юридические факультеты, готовящие юристов-специалистов с высшей квалификацией, быть удовлетворены числом и качеством рабочих мест, предоставляемых юристам и на которых они ныне работают?

SUMMARY

— *Education and employment of graduated jurists in SR Serbia* —

— *Achieved results in education and employment of juridical staff as a necessary prerequisite for the work on the reform of law faculties* —

With the attention of a scientist and a direct participant in educating jurists, author of this article considers essential questions of education and employment of jurists with the aspiration to emphasize actual problems in this field, the knowledge of which could contribute to the elaboration of the best possible concept of the future reform of the faculties of law in Serbia.

Setting off with the idea that educative activity of law faculties is a form of «production», a type of «factories» which «produce» highly qualified staff and in which just as in material production can be noticed, good or bad functioning, economical, rational and efficient running of business and the one that is not such, author in the first part of the article analyses educational process at the faculties, its principal categories and achieved results. In order to give maximum information about major number of forms of work in institutions for education of graduated jurists, author uses enormous statistical documentation which he elaborates in numerous long-term chronological series to which he applies the method of quantitative dynamical analysis.

The choice of quantitative analysis has a multilateral sense: — to identify and measure most outstanding results of the work of law faculties, — on parameters of state and functioning mechanisms of educational system of jurists request how and what has been done in the past, — by perceiving the ways of educative activities contribute to the further construction and favourable prospective for development of law faculties and in such an analysis establish some sufficiently secure indicators of efficiency and development of this schooling system and conditions in which such development took place as well as the justification for valuations made about it today.

Dynamic aspect of this analysis has for its purpose to represent law faculties as organisations which developed during a long period of time and their experience can and must be an encouragement for further work, new initiatives and engagement in such initiatives.

In the second part of the article author analyses the level of employment of juridical staff, existing possibilities for their employment and problems of unemployment of graduated lawyers.

In the basis of this analysis of social demands for graduated jurists lie the important indicators for the valuation of the effects made by the schooling system of lawyers in the light of the question: can law faculties as institutions for education of juridical experts be satisfied with the number and the quality of working places offered to jurists and with the places which jurists occupy today?

RÉSUMÉ

L'instruction et l'emploi des licenciés en droit de la République socialiste de Serbie

— *Résultats obtenus dans l'instruction et l'emploi des cadres de juristes en tant que condition préalable nécessaire pour le travail à la réforme des facultés de droit* —

Avec toute l'attention d'un savant et de participant direct à l'instruction des cadres de juristes l'auteur étudie dans cet article les questions fondamentales de l'instruction et de l'emploi des juristes en tâchant de souligner les problèmes réels dans ce domaine, dont la connaissance pourrait contribuer à la formation d'un meilleur concept de la réforme future des facultés de droit de la Serbie.

En partant du point de vue que l'instruction professée dans les facultés de droit est une forme de «production», une sorte de «fabriques» qui produisent les cadres hautement qualifiés dans lesquelles comme dans la production matérielle la gestion des affaires peut être bonne ou mauvaise, que dans certains cas elle est économique, rationnelle et efficace et que dans d'autres elle ne l'est pas, l'auteur analyse dans la première partie de l'article le processus d'instruction dans les facultés, ses catégories les plus importantes et les résultats obtenus. Dans le désir de donner des informations maxima sur le plus grand nombre des formes de travail dans les institutions pour la préparation de la licence en droit, l'auteur a utilisé une documentation statistique considérable, qu'il a classée lui-même en de nombreuses séries chronologiques de longue durée auxquelles il applique la méthode de l'analyse dynamique quantitative.

Le fait de se déterminer pour l'analyse quantitative a un sens multiple, à savoir: à identifier et mesurer les résultats de travail les plus marquants des facultés de droit; — ensuite, en se basant sur les paramètres de l'état et du fonctionnement du mécanisme du système de l'instruction des juristes, à vérifier ce qui a été effectué et comment on a travaillé dans le passé; — enfin, en examinant les courants des activités de l'instruction, à contribuer à la formation ultérieure et une perspective plus favorable du développement des facultés de droit et à établir dans une telle analyse certains indices suffisamment sûrs du rendement et du développement de cette institution de l'instruction publique, les conditions dans lesquelles ce développement a évolué et la justification des estimations qui sont formulées à ce sujet actuellement.

L'aspect dynamique de cette analyse a pour but de présenter les facultés de droit en tant qu'organisations qui se sont formées au cours d'une longue période de temps, dont l'expérience doit servir de stimulant au travail ultérieur, aux nouvelles initiatives et à l'engagement dans celles-ci.

Dans la deuxième partie de l'article l'auteur analyse l'état de l'emploi des cadres de juristes, les possibilités réelles de leur emploi et le problème du chômage des licenciés en droit.

A la base de cette analyse de la demande sociale des licenciés en droit se trouvent les indicateurs qui présentent de l'importance pour l'estimation de la valeur des effets produits par le système de l'instruction publique des juristes à la lumière d'une question: est-ce que les facultés de droit en tant qu'institutions qui ont pour tâche de former les cadres de juristes spécialisés se contentent du nombre et de la qualité des postes de travail qui sont offerts aux juristes et dans lesquels ils travaillent aujourd'hui?